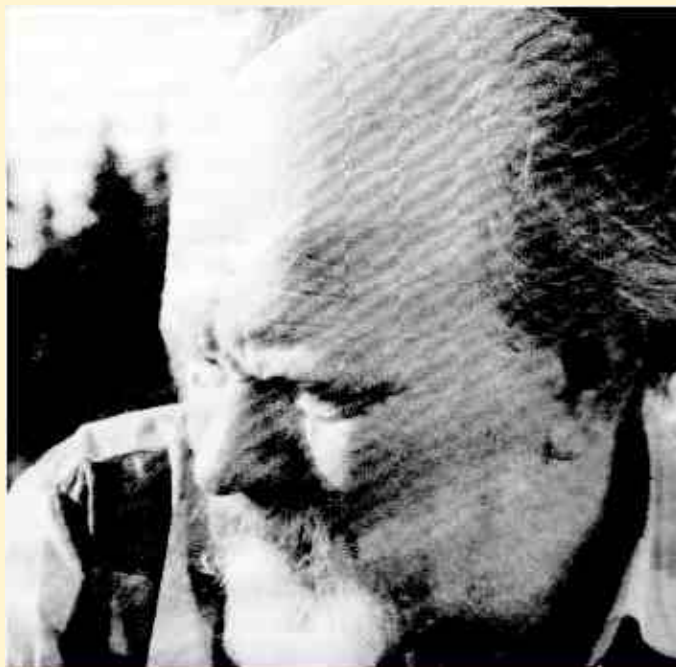

Fondok és gyűjtemények¹ a Román Országos Levéltár Csíkszeredai Igazgatóságának kezelésében

A Román Állami Levéltár (1996-tól Román Országos Levéltár) csíkszeredai kirendeltsége 1953-ban létesült a marosvásárhelyi tartományi levéltár fiókintézményeként. Ugyanekkor jött létre egy hasonló alegység Székelyudvarhelyen is, amely 1969-ben, a megyésítés nyomán egybeolvadt a csíkszeredai intézménnyel. A csíkszeredai levéltár 1974-től működik jelenlegi, kifejezetten erre a célra épített székhelyén, a Testvériség sugárút 6. szám alatt.² Napjainkban a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének állományát 5012 folyóméternyi anyag képezi, 680 fondba és gyűjteménybe rendezve.

Az 1953–1968 közötti időszakban az udvarhelyi levéltár élén a következő igazgatók álltak: Bogdánffy Mária (1953–1954), Tamás Géza (1955–1958), Csia Ernő (1958–1960), Gombos János (1961–1963) és Grama Viorel (1964–1968).

A csíkszeredai levéltár igazgatói az alapítástól napjainkig: Csia Ernő (1953), Árvay József (1954–1955, 1961–1963), Veress Julianna (1955), Bogdánffy Mária (1955–1960), Nistor Alexandru (1964–1975), Király István (1975–1980), Boar Liviu (1980–1990), Marc Aurel

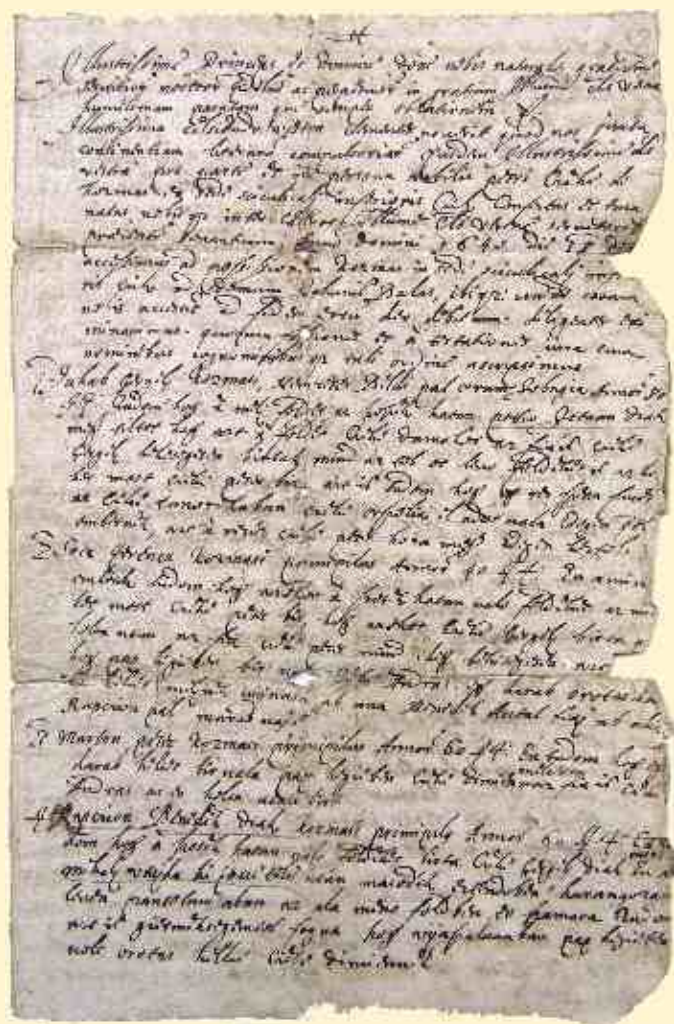
Kovács Dénes

(1990–1997), Dobreanu Ana (1997–2006) és Bányai Daniel (2006-tól).³

A levéltár állományának története elválaszthatatlan a térség iratképző intézményeinek történetétől és működésétől, ezért indokolt lenne részleteiben is foglalkozni a kérdéssel, jelen keretek azonban nem alkalmasak erre, így csupán utalásszerű említésekre szorítkozhatok.

A Székelyföld területén a levéltári munka – azaz a jogi szempontból értékes, bizonyító értékű iratok (kiváltságlevelek, jegyzőkönyvek, szerződések, végrendeletek stb.) nem csupán szövegezése és hitelesítése, hanem őrzése és rendezése – az 1562. évi segesvári országgyűlés óta zajlik hivatalos keretek között, ugyanis ekkor hozta létre a diéta a jegyzői (nótáriusi) tisztséget. Annak ellenére, hogy egy évre választották (majd az esetek többségében évente újrasztották), a jegyző lett a szék tiszti karának legállandóbb tagja. Az írásbeliség terjedése, a munka volumenének növekedése II. József idején újabb széki tisztségek, az al- és főjegyző, illetve a levéltáros (archivárius) megjelenését eredményezte.

Mivel a középkor–korajkor folyamán – állandó székhely hiányában – a széki közgyűlések az előjárók lakhelyén, különböző helyszíneken zajlottak, a gyakori hurcolkodások nyomán a levelesládák tartalma meg-megfogyatkozott. Az iratvédelem szempontjából fontos lépés volt a székhelyek állandósulása – pl. Csíkszék esetében a csíksomlyói Székház felépítése, amely már intézményes kereteket és biztonságot nyújtott a szék iratainak. Miután

Tanúvallomás, 1645

1876-ban a székek helyén vármegyék jöttek létre, az egykori széki levéltárakat a Vármegyei Hivatalok vették át, aztán azoktól megörökölték az 1918 utáni utódintézmények.

Mivel a legfontosabb iratképzők a közigazgatási intézmények voltak, Csíkszék (Csík vármegye), illetve Udvarhelyszék (Udvarhely vármegye) levéltárai, továbbá a városi és községi levéltárak gazdag hely-, intézmény- és gazdaságtörténeti anyagot rejtenek. Helytörténeti szempontból igen értékesek a Kovács Dénes és az Antal Imre Gyűjtemények is.

A közigazgatás különféle intézményei mellett a csíkszeredai levéltár állományában gazdag anyaggal képviselik magukat a különböző felekezeti egyházközségek, továbbá az igazságszolgáltatási, oktatási és gazdasági intézmények, illetve a közbirtokosságok is.

A művelődés- és helytörténet iránt érdeklődők nem hagyhatják figyelmen kívül az elemi és középfokú iskolák (a Csíksomlyói Katolikus Főgimnázium, a Csíksomlyói Katolikus Tanítóképző, a Székelyudvarhelyi Református Kollégium, a Székelyudvarhelyi Katolikus Gimnázium vagy a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium) fondjait, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Napjainkban reneszánszát éli a családkutatás, a család-fák szerkesztése. Az érdeklődők a legtöbb haszonnal az Egyházi Anyakönyvek Gyűjteményét tanulmányozhatják, de érdekes adalékokkal szolgálhatnak a Csík vármegyei Választási Iroda névjegyzékei, valamint a családi levéltá-

rak (a csíktaplocai Lázár család, a kápolnásfalusi Both család, a borsai Nagy és Ugron családok levéltára).

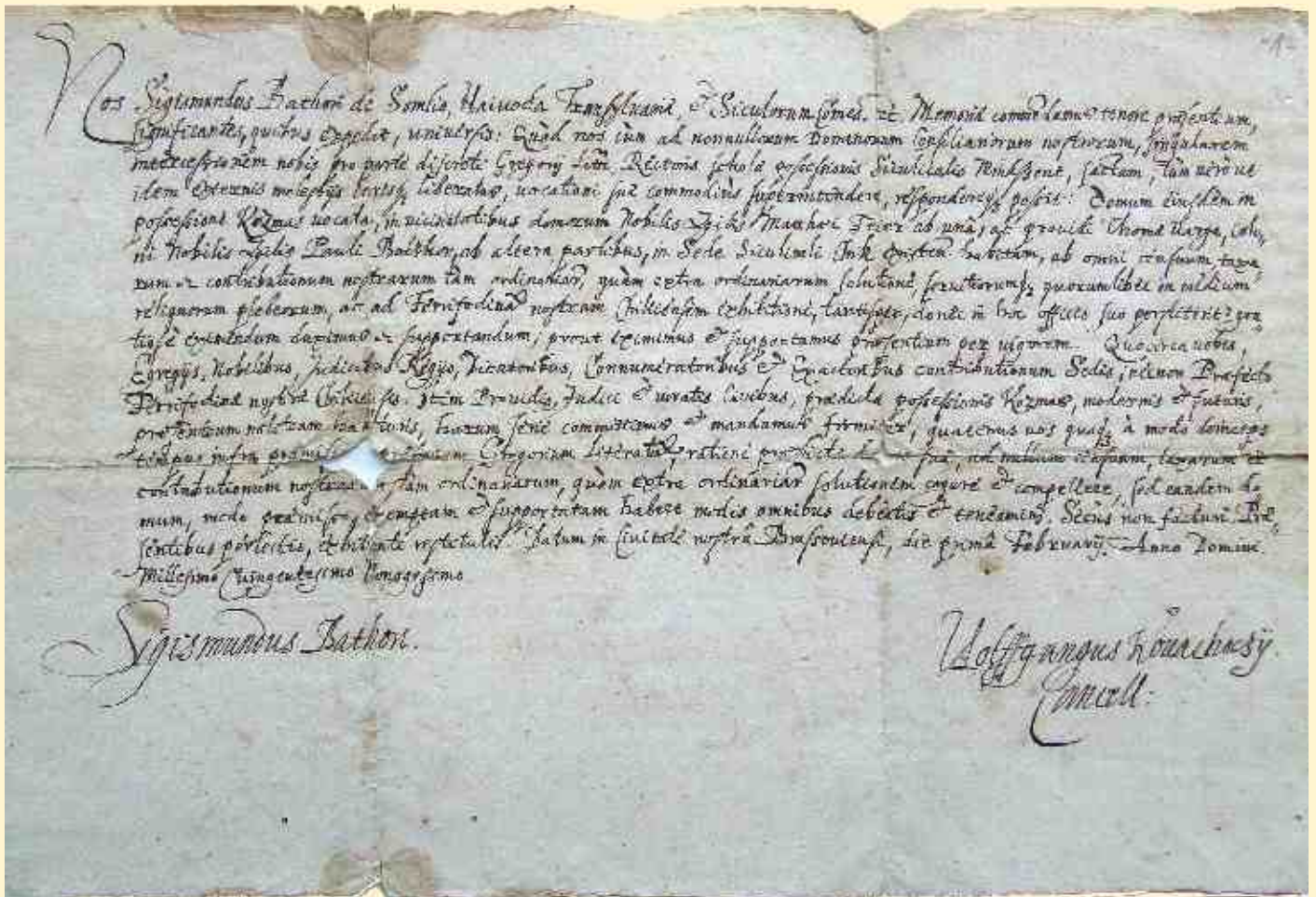
Az **Örökségünk** jelen és következő számaiban a csíkszeredai levéltár legnagyobb érdeklődésre számot tartó fondjai és gyűjteményei kerülnek bemutatásra.

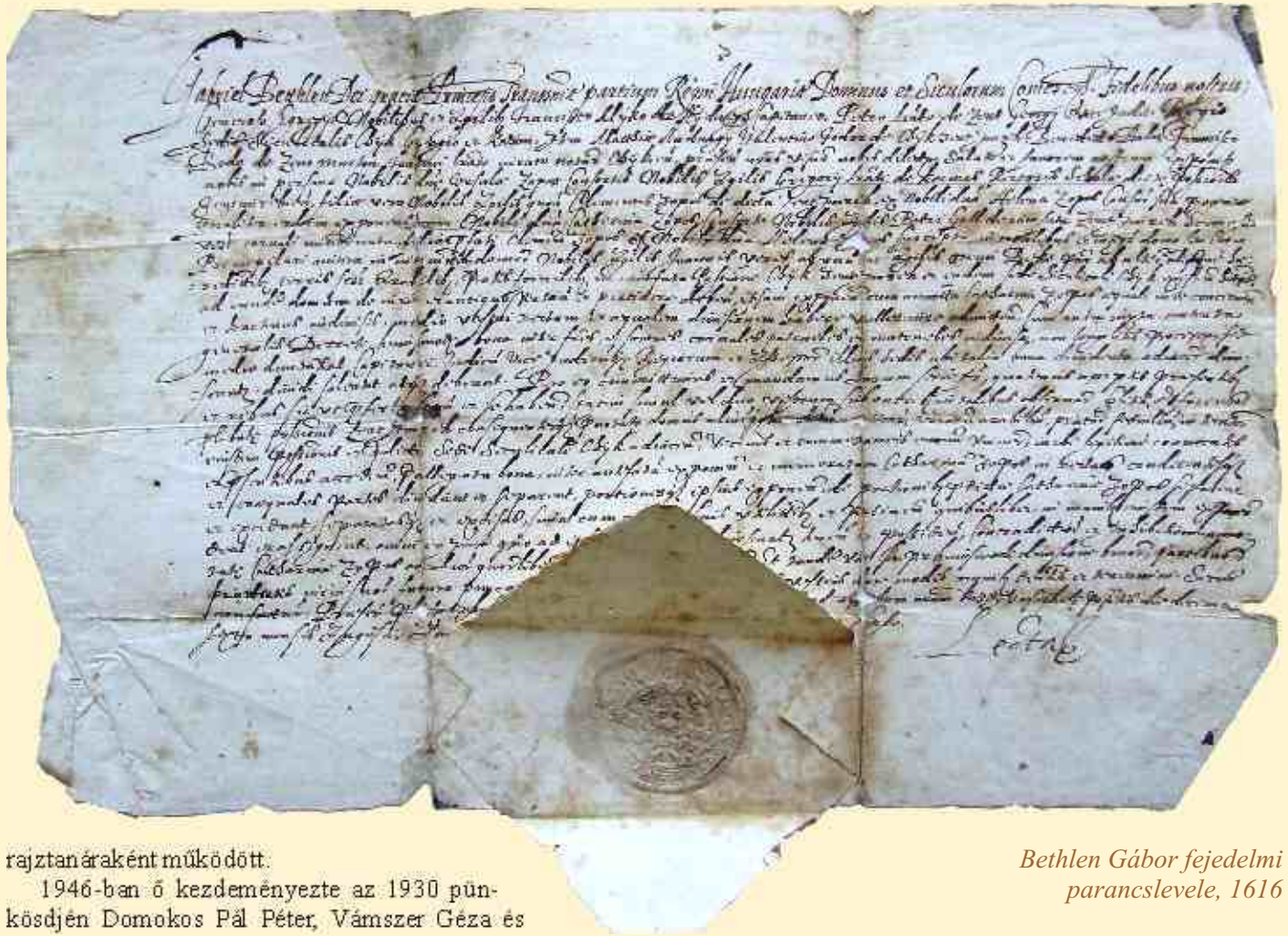
A Kovács Dénes Gyűjtemény

1976. december 7-én, alig egy évvel halála előtt, Kovács Dénes egykori múzeumigazgató egy 245 irattári egységből álló gyűjteményt adományozott a Román Állami Levéltár csíkszeredai kirendeltségének. Az intézmény nevében Király István igazgató vette át a gyűjteményt. Az 1976/524-es számú jegyzőkönyv szerint az adományozó feltételként határozta meg, hogy a Csíkközömségre vonatkozó iratok külön egységet képezzenek, és az ő nevét viseljék, így jött létre a Kovács Dénes Gyűjtemény. De ki is volt a gyűjtemény névadója?

Kovács Dénes (1920–1977) muzeológus, néprajzkutató, festő, művelődésszervező a magyarországi Somogy-szentpálon született, de 7 éves koráig Csíkközömségen élt, aztán családjával újból Magyarországra költözött. Gödöllőn érettségizett, majd a budapesti Képzőművészeti Akadémia diákja lett. Tanulmányai befejeztével, 1944-ben Csíkszeredában települt le – előbb a csíksomlyói Római Katolikus Tanítóképző, majd a csíkszeredai Vegyes Liceum

Báthory Zsigmond kiváltságlevele (másolat), 1590

rajztanáraként működött.

1946-ban ő kezdeményezte az 1930 pünkösdi Domokos Pál Péter, Vámszer Géza és zsigödi Nagy Imre által szervezett Székely Népművészeti Kiállítás és az abból kialakult Csíki Múzeum anyagának újraleltározását, rendezését és intézményesítését. Amikor 1950-ben állami intézményként megalakult a Csíkszeredai Múzeum, ő lett annak első igazgatója (és 1952-ig egyetlen alkalmazottja). Igazgatói beosztását 1959-ig töltötte be, amikor 1956-os tevékenysége miatt koncepciós perben elítélték és börtönbe csukták (bűne az volt, hogy a forradalom napjaiban ő vitte be a líceumba a *Magyar Nemzet* egyik számát).

Szabadulása után egy ideig a csíkszeredai Készruhágyárban dolgozott tervezőként, majd 1963-ban újból a múzeum munkatársa lett. 1964-ben ő javasolta a szárhegyi Lázár-kastély restaurálását, majd részt vett az ásatási és helyreállítási munkálatokban is. A kastély Vörös bástyájában egy kis múzeumot rendezett be.

1968-ban a frissen megalakult Hargita Megyei Művelődési Bizottság népművészeti szakirányítója lett. Festéssel és grafikával is foglalkozott, többnyire tájképeket és alakos kompozíciókat festett. Már kezdetektől jelen volt a szárhegyi képzőművészeti alkotótábor művészei között. Több helytörténeti, művelődéstörténeti és néprajzi munkát jegyzett önállóan vagy társszerzőként. Hagyatékából 38 festmény a Csíki Székely Múzeumban található, további alkotásait a gyergyószentmiklósi múzeum és a szárhegyi alkotótábor gyűjteménye őrzi.

1995-ben a Csíki Székely Múzeum emlékkiállításal

Bethlen Gábor fejedelmi parancslevele, 1616

tisztelgett egykori igazgatója előtt, születésének 75. évfordulója alkalmából.

A **gyűjtemény**⁴ értékét már az a pusztán tény is sejteti, hogy az iratok nagy többsége (29) a XVI-XVII. századból származik – leginkább tehát azok számára szolgált érdekes adalékokat, akik a csíki székelyek fejedelemség kori történetére kíváncsiak.

Az adásvételi szerződésekben, záloglevelekben, tanúvallomásokban és végrendeletekben számos utalást találunk az alsíki tulajdon- és birtokviszonyokra, vagyoni állapotokra. Ugyanakkor ma is létező, jellegzetesen alsíkinak számító családok (Urkon, Lestyán, Cseke, Potyó, Györfi) történetére vonatkozóan is fontos adatokat találunk, mi több, az Urkonok esetében a család XVIII. századi családfáját is rekonstruálni tudjuk.

A gyűjtemény iratai mégis a falusi oktatás kezdeteire, a fejedelemség kori székely írásbeliségre, a falusi „értelmiségre” vonatkozóan szolgáltatják a legértékesebb adatokat. Így például XVIII. századi átiratban ugyan, de kézhez vehetjük Báthory Zsigmond 1590. évi kiváltságlevelét, amelyet a csikmindszenti iskolamester, Gergely deák részére állíttatott ki. Egy 1598-as adásvételi szerződés tanúi között ott találjuk a csíkszentsimoni skólamestert, Lőrinc deákot. Egy 1605. évi egyezséglevelben a csíkszentimrei Gergely deák tűnik fel, majd egy 1614. évi irat mindjárt két írástudót is említ: a csíkszentmártoni tanítót, Benedek deákot és Gergely nevű kollégáját. Három

további Bethlen Gábor kori irat kívánkozik a felsorolásba: a fejedelem 1616. és 1619. évi parancsleveleiben Gergely csíkkozmási és Péter csíkszentgyörgyi tanítókra történik hivatkozás, egy 1622-ben szövegezett panaszlevélben pedig a csíkszentimrei iskola földjét említik. I. Rákóczi György fejedelmi parancslevele a csíkkozmási tanítót, Bogyó Istvánt említi, egy húsz évvel későbbi, 1664-es keltezésű záloglevél pedig ugyanazon iskola tanítójaként Leövétey István deákot nevezi meg. Az esztelneki tanító, kozmási Rapcsón Benedek deák egy évtized alatt négyszer is feltűnik (1635, 1643, 1645, 1646), harmadik megjelenésekor, egy tanúvallomásban 60 évesnek mondja magát, 1646-ban azonban már a végrendeletét diktálja. Bizonyos Máté deák (lehet, hogy ugyanazon személy) 1658–1684 között szintén négyszer szerepel a fogott bírák sorában.

Az említett iratok persze nem kizárólag egy-egy írástudó, írnok, falusi tanító működését igazolják, bizonyítékot szolgáltatnak egyes fejedelemség kori csíkszéki iskolák fennállására is.

A gyűjtemény 33 irata műfaji szempontból a következő megoszlást mutatja: 8 tanúvallomás, 5 adásvételi szerződés, 5 fejedelmi parancslevél, 4 végrendelet, 3 záloglevél, 3 egyezséglevél, 1 eltartási szerződés, 1 kiváltságlevél, 1 ítélet, 1 átirat és 1 magánlevél.

Az iratok a kiállítás helye szerint a következőképpen oszlanak meg: a fejedelmi parancsok és a kiváltságlevél ki-

vételével, amelyek fejedelmi udvarokban vagy katonai táborokban kerültek megszövegezésre, a helyi keletkezésű iratok a következő csíki helységekben íródtak: Csíkkozmás (16), Csíkszentimre (3), Csíkszereda (2), Csíkszentkirály (1), Tusnád (1), Csíksomlyó (1). Három irat kibocsátási helyét nem lehet megállapítani.

A dokumentumok nagy többsége magyar nyelvű (26), de van közöttük 5 latin és 2 kétnyelvű (latin–magyar) is. 17 dokumentum vízjeles papírra íródott.

Bicsok Zoltán
levéltáros

1. Mindkét kifejezés a levéltári anyag tagolásának alapegységét jelenti, az iratok keletkezésének módja alapján mégis különbséget teszünk fond és gyűjtemény között. Fondnak nevezzük valamely intézmény vagy személy **működése során** keletkezett és rendeltetészerűen nála maradt, valamint hozzá érkezett iratok és ezeket kiegészítő egyéb dokumentumok (pl. fotók, térképek stb.) együttesét. Ezek tulajdonképpen természetes, szerves levéltári egységek. A gyűjtemény ezzel szemben mesterséges levéltári egység, valamely személy **kéziratgyűjtői tevékenysége** során keletkezett, és a kéziratában is együttesen kezelt gyűjtemény.

2. Olvasótermünk hétfőtől csütörtökig, 8³⁰–15³⁰ között áll nyitva a kutatók előtt.

3. Kollégám, Istrate Valentin szóbeli közlése – ezúton is köszönet érte.

4. F 352 Kovács Dénes Gyűjtemény (évkör: 1590–1812, terjedelem: 0,04 irattári folyóméter, 33 irattári egység, leltárszám: 62, magyar és latin nyelvű iratok)

I. Rákóczi György parancslevele, 1645

